

**MUSIQANING FUNKSIYALARI: EVOLYUTSION, IJTIMOIIY VA
ESTETIK YONDASHUVLAR*****Iskandarova Dilnoza Tolibjon qizi****Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa san'ati instituti**3-kurs talabasi*

Annotatsiya. Maqolada musiqaning inson hayotidagi asosiy funksiyalari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Evolyutsion va ijtimoiy yondashuvlar orqali musiqa tushunchasi turlicha izohlanadi.

Kalit so'zlar: musiqa funksiyalari, evolyutsion nazariya, ijtimoiy birdamlik, *estetik tajriba, psixososial ehtiyojlar, foydalanish va qoniqish, eksperimental estetika, madaniy identitet, marosim musiqasi, o'zbek musiqasi*

Ko'pgina olimlar musiqaning potentsial funksiyalarini faqat nazariy nuqtai nazardan muhokama qilishgan. Ushbu yondashuvlar yoki nazariyalarning eng ko'zga ko'ringanlari aniq evolyutsion da'volarni ilgari suradiganlardir. Biroq, boshqa evolyutsion bo'lmagan yondashuvlar ham mavjud, masalan, eksperimental estetika yoki foydalanish va qoniqish yondashuvi. Musiqa funksiyalari bu yondashuv va nazariyalardan deduktiv tarzda olingan. Bundan tashqari, adabiyotda odatda musiqaga ega bo'lishi mumkin bo'lgan funksiyalar ro'yxati yoki to'plamlari topiladi. Ushbu ro'yxatlarning aksariyati adabiyotlarni qidirish natijasidir; boshqa hollarda mualliflar o'zlari sanab o'tgan funksiyalar bilan qanday kelishganini aniq tushuntirmaydilar. To'liq ro'yxatni yig'ish maqsadini hisobga olgan holda, barcha ishlar bizning xulosamizga kiritilgan.

Musiqa funksiyalari muayyan yondashuvlar yoki nazariyalardan kelib chiqadi. Musiqaga evolyutsion nuqtai nazardan yondashish G. Darvinning ishlariga borib taqaladi. U musiqaning kelib chiqishiga oid bir qancha ehtimollarni ko'rsatgan, biroq aniq xulosaga kelmagan¹. Uning izdoshlari esa bu masalaga yanada qat'iy yondashganlar. Miller, musiqa yaratish biologik moslikning oqilona

ko'rsatkichi namoyon bo'lishini ta'kidladi. Uning fikricha, musiqiy faoliyatga qodir shaxslar jismonan sog'lom va kuchli bo'lishi lozimⁱⁱ.

Boshqa nazariyalar esa musiqani hissiy va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida ko'radi. Panksepp va Bernatzky musiqaning ajdodlarimiz ijtimoiy tuzilmalari, ierarxiyasi va hamkorlik faoliyatini muvofiqlashtirishda muhim vosita bo'lganini ta'kidlaydilarⁱⁱⁱ.

Inson ijtimoiy mavjudot sifatida tarixan guruh bo'lib yashashga moslashgan. Ilk ajdodlarimiz daraxtzor hududlarda hayot kechirar ekan, ovoz orqali muloqot qilish ayniqsa, melodik ohanglar (prosodiya) orqali hissiy ma'nolarni yetkazish guruh ichidagi faoliyatni muvofiqlashtirish, ijtimoiy rishtalarni mustahkamlash, nizolarni bartaraf etish, bo'ysunish va hukmronlik ierarxiyasini barqarorlashtirishning samarali usullaridan biri bo'lgan. Bu jarayonda tovushlar, ayniqsa musiqiy ohanglar, rag'batlantiruvchi va uyg'unlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qilgan bo'lishi mumkin.

Ushbu fikrga yaqin yondashuv shuni ko'rsatadiki, musiqa ijtimoiy birdamlikni shakllantirishga hissa qo'shadi va natijada guruh harakatlarining samaradorligi ortadi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, mehnat qo'shiqlari, urush marshi, beshik navolari va milliy madhiyalar oilaviy, mahalliy yoki hatto milliy darajadagi birlik va birdamlikni kuchaytiruvchi vositalar sifatida xizmat qilgan. Shunga ko'ra, musiqa ijtimoiy stress va tajovuzni kamaytirish, ijtimoiy muvozanatni saqlash va qo'llab-quvvatlashda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Ushbu holat O'zbekiston va butun Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida ayniqsa yorqin ko'rinadi. Xususan, o'zbek xalqining og'zaki an'alarida musiqa qadimdan ijtimoiy hamjihatlik, oilaviy birlik, ruhiy dalda va madaniy xotirani saqlovchi kuch sifatida ishlatilgan. Chaqaloqlar uchun aytiladigan alla ona va go'dak o'rtasidagi emotsional bog'liqlikni mustahkamlab, xavfsizlik hissini vujudga keltirgan. To'y va xalq sayillaridagi doira sadolari, dostonchilik va baxshichilik an'analari esa ijtimoiy marosimlarning emotsional birlashuvini ta'minlovchi vosita bo'lgan. Navro'z bayrami, xatna marosimlarida ijro etilgan an'anaviy kuy va qo'shiqlar jamiyatni birlashtiruvchi rituallar shaklida davom etmoqda.

Bugungi kunda ham O'zbekistonda musiqa milliy g'oya, vatanparvarlik va madaniy o'zlikni shakllantirishda faol vosita bo'lib qolmoqda. Estrada, folklor va zamonaviy uslublar uyg'unligidagi musiqiy oqimlar, yosh avlodning musiqiy didi orqali o'z shaxsiy identitetini anglashiga xizmat qilmoqda. Bu holatlar musiqaning "foydalanish va qoniqish" modeli bo'yicha ham dolzarb tahlilini talab qiladi.

Musiqaning "ijtimoiy tsement" – ya'ni ijtimoiy barqarorlik va bog'liqlikni ta'minlovchi kuch sifatidagi funksiyasi haqida g'oya ko'plab olimlar tomonidan ilgari surilgan. Jumladan, Huron^{iv}, Mithen^v va Bicknell^{vi} musiqaning bu jihatini chuqur tahlil qilganlar va uni insoniyat madaniy taraqqiyotidagi muhim omil sifatida baholaganlar.

Yangi evolyutsion nazariya Folk tomonidan taklif qilingan bo'lib, u musiqa go'dak va onaga bog'liqlikni saqlab qolish uchun alla aytish natijasida paydo bo'lgan, deb hisoblagan^{vii}.

Folk tomonidan ilgari surilgan "chaqaloqni qo'yish gipotezasi"ga ko'ra, ibtidoiy onalar o'z chaqaloqlarini bir muddat qo'yib, qo'llarini boshqa faoliyatlar uchun bo'shatish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Bu holatda, bola bilan bevosita jismoniy aloqa uzilgan bo'lsa-da, ona tomonidan aytilayotgan alla chaqaloq uchun vasiyning yaqinligini bildiruvchi, tinchlantiruvchi ijtimoiy signal sifatida xizmat qilgan. Ushbu vokal ifodalar bolaning xavfsizlik hissini ta'minlashda muhim rol o'ynagan.

Musiqaning inson ongi va ruhiyatidagi chuqur ildizlariga oid yana bir qiziqarli faraz – bu uning o'limga oid tashvishlarni yengillashtirishdagi roli bilan bog'liq. Jumladan, Dissanayake musiqa insonlarga hayotning o'tkinchiligini anglashda yordam berishi mumkinligini ta'kidlaydi^{viii}. Bu jarayonda musiqa diniy e'tiqodlar, oxirat haqidagi tasavvurlar yoki yuksak transsendental ma'nolar kabi, inson ruhiyatiga yupanch beruvchi va mavjudlikka ma'no baxsh etuvchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Mazkur farazni tasdiqlovchi neyrofiziologik dalillar ham mavjud. Jumladan, Blood va Zatorre tomonidan olib borilgan tadqiqotlar musiqaning chaqiruvchi "titroq" tajribasi inson miyasi faoliyatida, ayniqsa tashvish va xavotir bilan bog'liq

sohalarda susayish yuz berishini ko'rsatadi^{ix}. Bu holat musiqaning tinchlantiruvchi, hissiy barqarorlikni ta'minlovchi tabiiy vosita sifatidagi potensialini dalillaydi.

Musiqaning transsendensial hissiyotlar bilan bog'liq roliga oid qarashlar ham mavjud. Xususan, Frith shunday ta'kidlaydi: "Biz hammamiz o'zimizga yoqadigan musiqani alohida bir narsa sifatida qabul qilamiz. U bizni oddiylikdan yiroqlashtiradi, go'yoki o'zimizdan chiqarib, boshqa holatga olib kiradi".^x Shu ma'noda, musiqa shunchaki estetik tajriba emas, balki ongni yuksaltiruvchi, haqiqatdan qochish yoki undan yuqori ma'naviy holatga ko'tarilish vositasi sifatida ham qaralishi mumkin.

Bu fikrni qo'llab-quvvatlovchi ilmiy kuzatuvlar mavjud. Masalan, musiqa tinglash orqali yuzaga keluvchi "oqim" holatlari^{xi}, "cho'qqi tajribalari"^{xii} yoki "titroq" hodisasi^{xiii} bularning barchasi transsendensial yoki ruhiy qochish holatlarining namunasi sifatida izohlanadi^{xiv}.

Shubertning fikriga ko'ra, musiqaning eng muhim funksiyasi – bu uning tinglovchi (va ijrochi)da zavq uyg'otish qobiliyatidir^{xv}. Uning nazarida, musiqaning barcha boshqa funksiyalari aynan shu zavq uyg'otish salohiyatiga bo'ysunadi. Shunga ko'ra, musiqa insoniyat taraqqiyoti jarayonida vaqtni mazmunli va xavfsiz o'tkazish vositasi sifatida shakllangan bo'lishi mumkin. Bu, o'z navbatida, ko'plab yirtqich hayvonlarda kuzatiladigan uyqu holatlariga o'xshash tarzda tushuntiriladi. Huron ta'kidlaganidek, insonlar yanada samarali ovchilarga aylangan sari, musiqa ular uchun hushyor holatda vaqt o'tkazishning zarar yetkazmaydigan, ammo ruhiy jihatdan to'ldiruvchi usuli sifatida shakllangan bo'lishi mumkin^{xvi}.

Ushbu nazariy har birining o'ziga xos yo'nalishi bo'lishiga qaramay, ular musiqaning kelib chiqishiga oid turli ehtimollarni yoritadi. Shu bilan birga, bir vaqtning o'zida bir nechta funksiyalarni qamrab olgan murakkab yondashuvlar ham mavjud. Xususan, musiqaning antropologik tadqiqotlarida uning ko'p qirrali ijtimoiy va madaniy funksiyalariga e'tibor qaratiladi. Masalan, Merriam o'zining "Musiqaning antropologiyasi" nomli asarida musiqaning jamiyatda bajarishi mumkin bo'lgan o'nta asosiy ijtimoiy funksiyasini sanab o'tgan^{xvii}. Bular orasida

hissiy ifoda, muloqot vositasi va ramziy vakillik kabi jihatlar mavjud. Merriamning g'oyalari musiqa sosiologiyasi va etnologiyasi sohasida katta ta'sirga ega bo'lgan.

Merriam an'analarga sodiq holda, Dissanayake marosim musiqasining oltita ijtimoiy funksiyasini ilgari suradi^{xviii}. Ular orasida resurslarni namoyish qilish, shaxsiy tajovuzni boshqarish yoki yo'naltirish, va ijtimoiy uchrashuvlarni muvofiqlashtirish kabi jihatlar alohida ta'kidlanadi. Bu esa musiqaning jamiyatdagi tartibni saqlash va guruh ichidagi hamkorlikni ta'minlashda qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda ko'plab tadqiqotchilar musiqaga oid evolyutsion taxminlarga nisbatan tanqidiy yondashib, e'tiborni insonlarning kundalik hayotlarida musiqadan foydalanish usullariga qaratmoqdalar. Bu boradagi eng dolzarb yondashuvlardan biri "foydalanish va qoniqish" modeli hisoblanadi. Mazkur yondashuv musiqa tinglovchilarining ehtiyojlari, hissiy holatlari va tashvishlarini o'rganadi hamda insonlarning o'z ehtiyojlariga mos ravishda musiqa va boshqa ommaviy axborot vositalarini qanday tanlashi va ulardan qanday foydalanishini tushuntirishga harakat qiladi.

Arnett tomonidan ilgari surilgan konsepsiyaga ko'ra, musiqa bir nechta muhim funksiyalarni bajara oladi^{xix}. Ular orasida dam olish va ko'ngilocharlik, shaxsiy identifikatsiyani shakllantirish, hissiy izlanishlar va madaniy o'zlikni aniqlash kabi jihatlar alohida ajralib turadi. Bunday yondashuv, musiqaning psixologik va ijtimoiy motivatsiyalar asosida qanday iste'mol qilinishini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning yana bir muhim yo'nalishi bu – "eksperimental estetika" maktabidir. Ushbu yondashuv estetik go'zallikni subyektiv tajriba sifatida tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, insonning sun'iy yoki tabiiy san'at asarlari bilan o'zaro munosabatidan kelib chiqadigan zavqlanish jarayonini o'rganadi. Bu nazariy yo'nalish musiqani faqat biologik yoki ijtimoiy vosita sifatida emas, balki individual emotsional va estetik tajriba manbai sifatida ham baholaydi.

Masalan, Bullough eksperimental estetikadagi o'zining ilg'or ishlanmalarida tinglovchilarni bir nechta psixotipik guruhlariga ajratgan holda, musiqaning inson

ongida assotsiatsiyalarni, xotiralarni, shaxsiy tajribalarni, kayfiyatlarni va his-tuyg'ularni faollashtirishdagi rolini o'rganadi. Unga ko'ra, musiqa shunchaki tovushlar to'plami emas, balki u orqali ongda paydo bo'ladigan estetik rezonans estetik sezgi va emotsional aks-sado inson ruhiyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi^{xx}.

Shu tarzda, evolyutsion bo'lmagan yondashuvlar musiqaning insoniy tajriba va ehtiyojlar bilan o'zaro aloqasini chuqurroq tushunishga xizmat qilmoqda. Bu yondashuvlar musiqaning zamonaviy jamiyatdagi murakkab va ko'p qatlamli ijtimoiy-psixologik funksiyalarini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud tadqiqotlar musiqaning turli funksiyalarini tavsiflab, uning inson hayotidagi ko'p qirrali ahamiyatini ochib beradi. Evolyutsion yondashuvlar musiqani biologik moslik ko'rsatkichi, ijtimoiy va hissiy aloqaning vositasi, guruh ichidagi ierarxiyalarni tartibga soluvchi vosita, xavfsizlik va tayyorgarlik belgisi, shuningdek, o'lim haqidagi tashvishlarni yengillashtiruvchi transsendental hodisa sifatida talqin qiladi. Shu bilan birga, musiqa odamlarni estetik zavqga yetaklovchi va bo'sh vaqtni samarali o'tkazishga xizmat qiluvchi omil sifatida ham e'tirof etiladi.

Antropologik yondashuvlar musiqaning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini bir vaqtning o'zida bir necha darajada ko'rsatadi. Jumladan, u hissiy ifoda, aloqa, marosimiy birlik, shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy integratsiya kabi ko'plab ijtimoiy rollarni bajaradi.

Bundan tashqari, zamonaviy evolyutsion bo'lmagan yondashuvlar, jumladan "foydalanish va qoniqish" modeli hamda "eksperimental estetika" yondashuvi orqali musiqa inson ehtiyojlariga asoslangan kognitiv, emotsional va psixososial holatlarni tartibga solishda faol ishtirok etishini ko'rsatadi. Bu yondashuvlar musiqani individual psixologik holatlarni boshqaruvchi va estetik tajribaning markaziy elementi sifatida talqin etadi.

Shunday qilib, musiqa insoniyatning biologik, psixologik, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotida murakkab va o'zaro bog'liq funksiyalarni bajaruvchi universal hodisa sifatida o'rganilmoqda. Shu asosda, uning ilmiy tadqiqi

multidisciplinar yondashuvni talab etadi va bu borada izchil konseptual tizim yaratish zarurati tug'ilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

-
- ⁱ Darwin, C. (1872). *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray.
- ⁱⁱ Miller, G. (2000). *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature*. Doubleday.
- ⁱⁱⁱ Panksepp, J., & Bernatzky, G. (2002). Emotional sounds and the brain: The neuro-affective foundations of musical appreciation. *Behavioural Processes*, 60(2), 133–155.
- ^{iv} Huron, D. (2001). Is music an evolutionary adaptation? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 930, 43–61. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2001.tb05724.x>.
- ^v Mithen, S. (2006). *The singing Neanderthals: The origins of music, language, mind, and body*. Harvard University Press.
- ^{vi} Bicknell, J. (2007). *Why music moves us*. Palgrave Macmillan.
- ^{vii} Folk, C. L. (2004a). The evolution of music and its role in infant care. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 26(2), 123–135.
- Folk, C. L. (2004b). Mothers' lullabies as tools of emotional regulation. *Infant Behavior and Development*, 27(4), 540–554.
- ^{viii} Dissanayake, E. (2009). *Art and intimacy: How the arts began*. University of Washington Press.
- ^{ix} Blood, A. J., & Zatorre, R. J. (2001). Intensely pleasurable responses to music correlate with activity in brain regions implicated in reward and emotion. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(20), 11818–11823. <https://doi.org/10.1073/pnas.191355898>.
- ^x Frith, S. (1996). *Performing rites: On the value of popular music*. Harvard University Press.

- ^{xi} Nakamura, J., & Csikszentmihalyi, M. (2009). Flow theory and research. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Oxford handbook of positive psychology* (2nd ed., pp. 195–206). Oxford University Press.
- ^{xii} Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being* (2nd ed.). Van Nostrand.
- ^{xiii} Panksepp, J. (1995). The emotional sources of “chills” induced by music. *Music Perception*, 13(2), 171–207. <https://doi.org/10.2307/40285693>.
- ^{xiv} Fachner, J. (2008). The “tuning of the brain” with music. *Music and Medicine*, 1(1), 29–36. <https://doi.org/10.1177/1943862108329522>.
- ^{xv} Shubert, E. (2009). The fundamental function of music. *Musicae Scientiae*, 13(2_suppl), 63–81. <https://doi.org/10.1177/10298649090130S205>.
- ^{xvi} Huron, D. (2001). Is music an evolutionary adaptation? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 930, 43–61. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2001.tb05724.x>.
- ^{xvii} Merriam, A. P. (1964). *The anthropology of music*. Northwestern University Press.
- ^{xviii} Dissanayake, E. (2006). Ritual and ritualization: Musical means of conveying and shaping emotion in humans and other animals. In N. L. Wallin, B. Merker, & S. Brown (Eds.), *The origins of music* (pp. 31–42). MIT Press.
- ^{xix} Arnett, J. J. (1995). Adolescents' uses of media for self-socialization. *Journal of Youth and Adolescence*, 24(5), 519–533. <https://doi.org/10.1007/BF01537054>.
- ^{xx} Bullough, E. (1921). The aesthetic appreciation of music. *British Journal of Psychology*.